

אמיר בן-פורת כדורגל ולאומיות
תל-אביב: רסלינג, 2003. 165 עמודים.

דנה אריאלי-הורוביץ*

כמי שאינה מגלה עניין של ממש בכדורגל, התלבטתי אם יהיה נכון שאכתוב ביקורת על ספר שעל-פי כותרתו, לפחות, עוסק בעולמות תוכן שאינם מוכרים לי. אך כמי שחוקרת את קשרי הגומלין בין אמנות, תרבות, חברה ופוליטיקה, ומתוך גישה הגורסת שכל ניסיון להפריד בין התחומים הללו נדון מראש לכישלון, לא יכולתי לעמוד בפני הפיתוי שהספר הזה הציב לפני.

שעות ספורות לאחר שהשלמתי את קריאת כדורגל ולאומיות באה המציאות והוסיפה את הטיעון המכריע: קבוצת הכדורסל של הפועל ירושלים זכתה בגביע היול"ב באירופה. תוך כדי האזנה לדבריהם של ראש-הממשלה אריאל שרון, שהתפרץ לסדר היום הספורטיבי, ושל ראש-עיריית ירושלים לשעבר אהוד אולמרט, שלבש בגדים אדומים והתייצב באצטדיון מלחה בירושלים בזמן שהמשחק התקיים בבריסל, ניתנה לי ההזדמנות לבחון את התזה של בן-פורת; ואכן ברגעי המפגש ההרואיים¹ בין הספורט לפוליטיקה, הפוליטיקאים אינם מהססים להניף את דגל הלאום באמצעות הספורט, וזאת גם כאשר הדגל אדום.

חקר החברה הישראלית נהנה מחשיפת יתר של סוגיות הנמצאות בלב הדיסציפלינה. סוציולוגים ומדעני מדינה בוחנים שוב ושוב נושאים כגון מפלגות, מבנה המשטר, לגיטימציה וסמכות, שסעים, ריבוד, תרבות ועוד. לעומתן סובלות מתת-חשיפה שאלות מרתקות, ובעיקר כאלה הדורשות היכרות עם שתי דיסציפלינות ויותר. המחקר הבינתחומי נמצא בחיתוליו, וזאת בניגוד מוחלט למגמות הרווחות באירופה ובארצות-הברית, לפחות מאז ראשית שנות השבעים.

באקדמיה הישראלית ישנם המעדיפים להיצמד לגדרות הדיסציפלינריות המקובלים, והניסיון לשלב בין סוציולוגיה לכדורגל, או בין מדע המדינה לתרבות וספורט, נתקל במרבית המקרים בהרמת גבה.² לכן ראוי להדגיש את חלוציות מחקרו האחרון של בן-פורת, אף-על-פי שאין זה הספר הראשון שבו הוא חוקר את הסוציולוגיה של הספורט; קדמו לו בילאדי ביאלדי (בבל, 2001) שעוסק בקבוצת הכדורגל של הפועל טייבה בזמן ששיחקה בליגה הלאומית, וממשחק לסחורה (המרכז למורשת בן גוריון, 2002), שבו עוסק בן-פורת בהשקפותם של תהליכי הקפיטליזם בכדורגל הישראלי.

כדורגל ולאומיות, שדומה שלא במקרה יצא לאור בהוצאת רסלינג,³ מתווה את הדרך להצגת שאלות מהותיות על הסוציולוגיה של החברה הישראלית באמצעות הספורט. הדיון

* בצלאל, אקדמיה לאמנות ועיצוב

1. בילינג (Billing) מסביר כי "הלאומיות הבנאלית" פועלת באמצעות המילים השגרתיות והפרוזאיות, אשר מתייחסות לאומות כאל דבר מובן מאליו, ובכך הופכות אותן לדבר שבשגרה. בן-פורת מרחיב את העיסוק בהבחנה בין לאומיות בנאלית להרואית, ראו ע' 30-32.

2. מובן שאין בכך כדי לטעון שאין סוציולוגים ומדעני מדינה המגלים עניין בכדורגל, אך מעטים ניהלו קבוצת כדורגל, כגון דינדוש, הלוא הוא פרופ' דן הורוביץ ו"ל, ומעטים ביותר מפרסמים בכתבי-עת אקדמיים המוקדשים לסוגיות אלה.

3. תרומתה של הוצאת רסלינג לשיח הציבורי בישראל מתבהרת ככל שרשימת כותריה מתעבה. סדרת

בתהליכים של עיצוב זהות והלאומיות ובאופני השתקפותם בכדורגל מסיר את הגבולות הדיסציפלינריים הקלסיים, ובכך הוא שופך אור על תחום מרכזי בתרבות הישראלית, תחום שנתר מוזנח באופן מפתיע, והניב עד כה מספר זעום של פרסומים.

מחקרו של בן-פורת מטפל בסוגיות מרתקות: מה הייתה השפעתה של ההיסטוריה על עיצוב הזהות הלאומית ועל הכדורגל? כיצד התהוו היחסים בין הכדורגל לבין הזהות הלאומית? כיצד השתנו קשרי הגומלין בין הכדורגל לבין הלאומיות הישראלית מאז קום המדינה ועד סוף המאה?

הכדורגל הישראלי, בלי כל קשר לאיכותו ולהישגיו האולימפיים, הצליח, במשך שלושה עשורים לפחות, לגייס לשורותיו תומכים "שרופים", שצבע חולצתם ביטא פעמים רבות את השקפת עולמם. הדרכים שבהן שימש הכדורגל כגורם חברות הן מרתקות, אך אינן נמצאות במוקדו של מחקר זה. באופן דומה, גם הדיון באוהדי הכדורגל הוא חלקי ומצומצם (ע' 138-141); חבל שבן-פורת לא הרחיב את הדיון במאפיינים הסוציו-פוליטיים של אוהדי הכדורגל, מכיוון שהיה אפשר להקיש מהם, באופן מוחשי יותר, על קשרי הגומלין בין זהות לספורט ובין פוליטיקה לכדורגל.

על מנת לבאר את המהלכים הקושרים בין זהות ללאומיות פותח בן-פורת את ספרו בשלושה פרקים תאורטיים (ע' 13-42). הפרק על הלאומיות נפתח בתיאורם של בולים, המסמלים מדינות ומכילים לעתים דיוקנות של ספורטאים. האסוציאציה החזותית,⁴ שהכותב מייצר באמצעות דוגמה זו, היא מאלפת וחורגת מזיכרונות הילדות של בני דורו (ע' 13). באופן דומה, גם הפרק העוסק בזהות נפתח בתיאור הדרכון כ"ייצוג קולקטיבי מורש או נרכש שיחיד (אשה וגבר) יכול לשאת בכיס מעילו" (ע' 21). גישה מחקרית זו, המפגישה בין סוציולוגיה לתרבות, ואשר בן-פורת דבק בה במחקריו, היא מרתקת ומעוררת מחשבה.⁵ הפרקים התאורטיים סוקרים בשפה בהירה ומובנת את ההוגים המרכזיים שעסקו בקשרי הגומלין בין לאום לזהות, ביניהם אלסטר, הובסבאום, בילינג, גלנר ואנדרסון.

ההבחנה בין "תרבות גבוהה" ל"תרבות עממית" מופיעה בסוף הפרק הדין בזהות - "לשון יחיד ולשון רבים". בן-פורת מייחס את הזנחת הכדורגל כשדה מחקרי לעובדת היותו יוצא חלציה של התרבות העממית (ע' 30), ומדגיש כי "הכדורגל הוא פריט של תרבות", וכי הזיקה בינו לבין הזהות נוצרה דווקא משום שהוא מסמל תרבות עממית ועל כן מרוחק מן הרשמי, המופשט והמתוחכם (ע' 31). כאן עולה השאלה אם אכן התהוותה תרבות עממית סביב הכדורגל הישראלי, או שמא התגייסותו של הספורט לטובת הפוליטיקה גזרה עליו מראש השפעה זניחה. פרקו הרביעי של הספר מכיל סקירה מקיפה של קשרי הגומלין בין הכדורגל לזהות הלאומית. מובן שאי אפשר לסקור מאה שנות היסטוריה (בהנחה שזירת הכדורגל הבינלאומית מתחילה עם ייסודה של פיפ"א בשנת 1904, ע' 7) במספר עמודים.

פטיש, שהיא סדרת מקור העוסקת בביקורת התרבות, תורמת לכך רבות. עם זאת, היה אפשר לצפות לעריכה מעמיקה יותר, שתמנע שגיאות לשוניות וביבליוגרפיות.

4. כאן המקום להעיר שהספר היה יוצא נשכר מהכללתם של חומרים ויזואליים, כגון תצלומים, שהיו מוסיפים נדבך מהותי לדיון בהיסטוריה של הספורט בישראל.

5. הדיון של בן-פורת בדרכון כאבזור זהות הוזכר לי את הדרכונים הענקיים שהוצבו בגני Giardini בבאינלה האחרונה לאמנות בוונציה (מאי-נובמבר, 2003), כחלק מעיסוקה הגובר של האמנות המודרנית (או הפוסט-מודרנית) בשאלות של זהות.

עם זאת, יש בפרק הפניות לספרות מחקר נוספת שדנה בהיסטוריה של הכדורגל. ייתכן שהיה כדאי להרחיב בנקודה זו ולהתמקד בקשרים שבין כדורגל לזהות בדמוקרטיה, שכן מעמדו של הספורט בדיקטטורות נדון בהרחבה בספרות המחקר.

הפרק החמישי, "מדינה מייצרת זהות", פותח את הדיון במקרה הישראלי, מתוך התמקדות בשאלות העוסקות בלאום ובספורט. החוקר נסמך על ארכיונים, על קטעי עיתונות ועל מחקרים של סוציולוגים ומדעני מדינה, מתוך התמקדות בבסיסי הזהות הלאומית ובאופן השתקפותם בתרבותה של המדינה החדשה. בעקבות שרטוט מאפייניה של האוטופיה שהתהוותה בישראל הצעירה, מגיע בן-פורת למסקנה כי "התרבות שכינתה עצמה 'ישראלית' הייתה למעשה נחלתו של מיצוט, ומידת היעילות שלה בעיצוב הזהות הלאומית הייתה לפיכך מצומצמת וצרה" (ע' 67). בהיעדרו של מכנה משותף רחב, התאפשר לכדורגל להיכנס אל הריק ולסייע בפיתוח דפוסים של תרבות עממית. "הכדורגל הישראלי של שנות ה-50 היה פוליטי מאוד, ועל כן אך טבעי לשער שהיה לו קשר לעיצוב הזהות הקולקטיבית בתקופה ההיא, "קובע בן-פורת (ע' 71).

הפרקים הבאים מוקדשים לדיון בכדורגל הישראלי מתוך התמקדות בשני צירים: האחד, ציר הפוליטיקה וההתמסחרות, שאפשר לסכם אותו במעבר של הכדורגל מחובבנות למקצועיות; ואילו הציר האחר – ציר ההרואיות והבנליות, המסביר כיצד נוצרה סמיכות, ששינתה את טעמיה במשך השנים, בין הכדורגל לבין עשייתה של זהות ישראלית (שם). הכדורגל, אשר בעשורים הראשונים לאחר קום המדינה הציע כור היתוך ליצירת זהות עממית או תרבות פופולרית, שינה את טעמיו. מאז נעשה ממוסחר, אין בכוחו של המשחק לשמש ככור היתוך אידיאולוגי או פוליטי. אימוץ סדר היום הקפיטליסטי בשנות השמונים והתשעים הפך את הכדורגל לממוסחר, ועל כן לנעדר זהות מוגדרת ואידיאולוגיה מובחנת. לטענתו של בן-פורת, תהליכי ההפרטה והשפעת הקפיטל לא הצטמצמו להצמדת הלוגו של הספונסרים לשמה של הקבוצה; התערערות המונוליתיות והצטמצמות ההגמוניה של הזהות הקולקטיבית, שאפיינו את החברה הישראלית בכלל, הובילו לפיצול האישי (או פיצול הזהות) המאפיין את אוהד הכדורגל הישראלי: מבלי להסתכסך עם עצמו, האוהד מסוגל (בעשור האחרון בוודאי) לבטא נאמנות לנבחרת הלאומית או לקבוצה המקומית, אך בה בעת גם לקבוצה זרה. פיצול הנאמנות, מסביר בן-פורת, נקשר לא רק לתהליכי ההתמסחרות של הכדורגל, אלא גם לחשיפה לתקשורת הרב-ערוצית (ע' 137).

אפשר להתווכח אם הגורם המניע את תהליכי השינוי בכדורגל הישראלי נעוץ בכלכלה או בפוליטיקה. במאמרו "מוסדות ספורט ואידיאולוגיה בישראל: התפתחות ושינוי בספורט הישראלי" טוען נבו כי האוריינטציה הפוליטית הברורה של הספורט בישראל הייתה תולדה של הזיקה הישירה בינו לבין המפלגות הפוליטיות. עלי-פי הסבר זה, הזיקה בין הספורט לפוליטיקה הצטמצמה כתוצאה מן השינויים במפת המפלגות הישראלית, ולא רק בגלל גורמים כלכליים.⁶ ייתכן שמתפתחות כאן שתי אסכולות לחקר הכדורגל בישראל – מרקסיסטית יותר, מחד גיסא, ופוליטית יותר, מאידך גיסא. שתיהן מותירות מקום לגישות

6. השינויים האידיאולוגיים שפקדו את עולם הספורט הישראלי נדונים בהרחבה אצל נבו, החוקר את קשרי

הגומלין בין ספורט לפוליטיקה בישראל. ראו: Nevo, Iddo (2000). Sport institutions and ideology in Israel: The development and transformation of Israeli sport. *Journal of Sport and Social Sciences*, 24(4), 334–344

אנתרופולוגיות, הבוחנות את הקהל כ"שבט" הכדורגל, כפי שעשה דזמונד מוריס, או לפרספקטיבות היסטוריות, כמו אלה שאפיינו את חקר הספורט ותרבות הגוף באירופה.⁷ בלי להכריע בשאלה אם המניעים שהובילו לשינוי מפת הכדורגל הישראלי הם פוליטיים או כלכליים, בן-פורת מציע להתבונן בפיצול הנאמנות של אוהד הכדורגל הישראלי כבמיקרו-קוסמוס, המשקף תהליכים שפקדו את החברה הישראלית. ואכן, הפוליטיקה הישראלית של שנות התשעים רוויה במצבים של פיצול: פיצול ההצבעה, וכתוצאה ממנו פיצול מפת המפלגות למקטעים קטנים עוד יותר מכפי שהתקיימו עד 1996, העלייה המשמעותית במספרן של קבוצות חוץ-פרלמנטריות, החורטות על דגלן התבדלות מן המערכת הפוליטית הקונבנציונלית, הפיצול בין ראש-הממשלה לבין מפלגתו, שהעמיק בעקבות שינוי שיטת ההצבעה והוביל לאימוץ סממנים אישיים בפוליטיקה, ואפילו הקריאה לעריכת משאלי עם - כל אלה מסמלים את קץ הקולקטיביזם ואת הפגיעה בהגמוניה של הזהות הקולקטיבית. מכאן, שאפשר לראות את גורלו של אוהד קבוצת הכדורגל בשנות החמישים כמשל לחבר מפלגה בתקופה זו.

הקריאה בכדורגל ולאומיות סוחפת ומותירה תחושה שבן-פורת הוא צופה-משתתף, המעורב במושא המחקר שלו. בתנאים אלה, מובן מאליו שלמחקר זה יהיה המשך ותהיה גם השפעה.

Desmond, Morris (1987 [1981]). *The soccer tribe*. London: Jonathan Cape; .7
William J. Baker, J. William (1998). *Sports in the western world*. Chicago:
.University of Illinois Press